

**ПЕДАГОГІЧНА РЕЦЕПЦІЯ ПУБЛІЦИСТИЧНОЇ СПАДЩИНИ ОЛЕСЯ ГОНЧАРА:
ІДЕЇ ГАРМОНІЙНОГО РОЗВИТКУ Й ОСВІТИ ЛЮДИНИ**

СТЕПАНЕНКО Н. С., кандидат філологічних наук, доцент,
доцент кафедри журналістики та мовної комунікації

Національний університет біоресурсів і природокористування України

E-mail: stepanenko_nina@ukr.net

ORCID 0000-0002-0934-784X

Анотація. У статті зацентовано на значущості досліджень, об'єднаних проблемою «історія вітчизняної педагогіки в персоналіях», на місці й ролі в процесі розвитку педагогічної думки та формування навчально-виховного досвіду видатних класиків української літератури. Зроблено спробу педагогічної рецепції багатої щодо змісту й поліфункційної стосовно жанрів публіцистичної спадщини всесвітньо відомого українського письменника другої половини ХХ століття О. Гончара. Доведено, що стратегічні з діахронного та синхронного поглядів засади становлення вітчизняної освіти послідовно відрефлексовані в його статтях, нарисах, щоденниках, епістолярію, адресантом і адресатом якого є О. Гончар. Вирізнено й системно схарактеризовано спектр порушених, розв'язаних та позитивно або негативно оцінених окремими особистостями й суспільством загалом проблем освіти, передусім гуманітарної (мовно-літературної), як органічного складника духовної атури нації. Установлено спорідненість педагогічних поглядів О. Гончара зі стратегічними положеннями концепції рідномовності К. Ушинського та В. Сухомлинського. Розкрито за діарійно-епістолярною версією історію творчих педагогічно-мистецьких взаємин О. Гончара й В. Сухомлинського, долі та життєві шляхи яких перетнулися в часі й просторі.

Ключові слова: історія педагогіки в персоналіях, рецепція педагогічної спадщини, публіцистика О. Гончара, концепція рідномовності, український педагог К. Ушинський, український педагог В. Сухомлинський.

Актуальність (Introduction). Важливим джерелом інформації про розвиток суспільства загалом і окремих його сфер є творчий доробок письменників, публіцистів, культурних, громадських діячів. Він постає як особлива концептуальна модель із властивим їй змістом, репрезентованим специфічною формою, що послідовно експлікує риси ідіостилу тієї або тієї визначної постаті. Щодо змістової наповнюваності досліджуваної моделі, то вона представлена двома інформативними центрами: тим, що послідовно віддзеркалює загальновідомі істини в їхньому системному або фрагментарному вияві, і тим, що системно заманіфестує авторську візію. Для педагогічної науки велику цінність становить письменницький набуток. Цілком закономірним є факт, що багатьох майстрів пера уналежнено до когорти відомих педагогів. Їхні

погляди на специфіку розвитку освіти в різні періоди, інтелектуалізацію й одуховнення дитини, молодшої людини органічно ввійшли до історичного та сучасного педагогічного дискурсу, а як точніше, то до концептуального простору історії педагогіки в персоналіях. «Вагомого значення набуває формування «персоналістичного» напрямку в наукових працях, – справедливо наголошує О. Дяченко. – Останніми роками активізувалися дослідження, у яких науково обґрунтована оцінка діяльності педагогічних персоналій, які працювали для розвитку національної педагогічної думки» [4, с. 6]. Ця вкрай важлива тенденція промовисто демонструє те, що «справжнє відродження української нації, розвиток українського шкільництва неможливі без повноцінної духовної присутності тих, хто зробив істотний внесок у вітчизняну й вселюдську культуру, в

національну педагогіку» [6, с. 54]. Важливо зацентувати, що вчені (Л. Асавулєнко, Л. Артемова, А. Бойко, Г. Васянович, М. Левківський, В. Мосіяшенко та ін.) належно проаналізували в проєкції на дидактичні, національно та патріотично детерміновані виховні й інші сутнісні для формування досконалої особистості аспекти творчої спадщини Г. Сковороди, І. Котляревського, О. Кониського, Л. Глібова, І. Франка, Лесі Українки, Панаса Мирного, Степана Васильченка, Ю. Федьковича, О. Кобилянської, Б. Грінченка, а віднедавна – П. Куліша, М. Драгоманова, Олени Пчілки, М. Зерова, І. Огієнка, В. Винниченка та ін. Не опинився ще головно з об'єктивних, а почасти із суб'єктивних причин під прискіпливим оком науковців мистецький контекст видатних представників красного письменства недавнього часу – другої половини ХХ сторіччя. Окреме місце в цьому літературно-мистецькому процесі займають поезія, велика й мала проза, літературознавчі студії, публіцистика, епістолярій, щоденники О. Гончара.

Аналіз останніх джерел та публікацій (Analysis of recent researches and publications). Належно дослідженою, високо поцінованою вченими-філологами (В. Аблицов, О. Бабишкін, Б. Буряк, В. Галич, К. Галич, О. Галич, Я. Гоян, М. Гуменний, В. Дончик, М. Жулинський, С. Ігнат'єва, В. Коваль, П. Кононенко, М. Наєнко, В. Пашенко, А. Погрібний, І. Приліпко, І. Семенчук, М. Степаненко, Н. Сологуб, В. Фащенко, В. Чабаненко та ін.) є художня спадщина автора «Прапорonoсців» (1948), «Таврії» (19652), «Перекопу» (1957), «Людини і зброї» (1960), «Тронки» (1962), «Собору» (1967), «Циклону» (1970), «Берега любові» (1976), «Твої зорі» (1980), яка стала «явищем української словесності» [3, т.1, с. 6]. Так, на наш погляд, цілком справедливо й об'єктивно оцінює самотній художній світ Олеса Терентійовича дружина Валентина, що «прожила з ним», за її щирим і водночас переконливим твердженням, «сповнене високого духовного заряду життя, пройшла через

його озон і через тяжкі випробування долі, через злети і влаштовані недоброю добою вирви» [там само]. «Багатогранна, глибоко національна й водночас інтегрована в світовий контекст творчість письменника» має стати об'єктом аналізу, «цікавим матеріалом і невичерпним джерелом» не лише для літературознавчих та мовознавчих студій [10, с. 5]. Очевидним є те, що ця творчість «потребує поглибленого й неупередженого вивчення, перепрочитання у векторах сучасних наукових підходів та новітніх рецепційних практик» [там само]. Virізнєну дослідницьку стратегію посилює такий аргумент: «...Маючи офіційний статус радянського письменника, О. Гончар своєю творчістю не вкладався в канонічні рамки радянської літератури [ідеології, загалом тодішнього способу життя. – Н. С.] і в непростих умовах залишався вірним своїм морально-етичним й естетичним пріоритетам. Безкомпромісність, незмінність життєвих і творчих орієнтирів, любов до людини та рідної землі, вміння бачити й майстерно відтворювати важливі проблеми дійсності крізь призму неперехідних цінностей людського буття зумовили не обмежену часовими координатами актуальність творчості О. Гончара, інтерес до неї сучасного читача та дослідника» [10, с. 4–5].

Глибокого й комплексного осмислення потребує передусім публіцистика О. Гончара, репрезентована такими важливими жанрами, як статті, нариси, діаріуш та епістолярій. Винятковою актуальністю вирізняється проблема педагогічного осягнення і коментування вирізненного творчого сегмента. Це важливе питання з погляду новітнього гуманітарного складника змісту освіти не знайшло належного висвітлення в гончарознавчій концепції. Окремі аспекти його з'ясовано в працях В. Галич, О. Ніколенко, В. Ковалю, М. Степаненка та ін.

Мета (Purpose). Мета цієї статті – різновекторний аналіз педагогічних поглядів, практичної освітньої діяльності О. Гончара крізь призму його власне публіцистичних творів, щоденників, а також

листів, адресантом і адресатом яких він є.

Джерелами для роботи послуговували видані «Науковою думкою» томи «Публіцистика» (нарис, статті та промови письменника) [2, т. 9, кн.1] та «Листи» [кореспонденція автора за 63-літній період (1933–1995pp.)] [2, т.10], а також двокнижжя «Листи до Олеся Гончара» [5] [зібрані й подані за автографами в хронологічному порядку 895 листів письменників, публіцистів, літературознавців, митців до всесвітньо відомого майстра художнього слова за майже півстолітній період (1946–1995pp.)] [5, с. 4–5], Додаток Б «З неопублікованого листування (листи до О. Гончара 50–70-х років)» монографії «Проблеми поетики творчого доробку Олеся Гончара» (25 листів, які зберігалися у приватному архіві В. Гончар, від літературознавців, письменників, перекладачів, викладачів, студентів та учнів) [10, с. 221–247].

Методи (Methods). Для досягнення поставленої мети використано такі методи: описовий, зіставно-порівняльний, пошуково-бібліографічний, контент-аналіз.

Результати (Results). Важливі проблеми, що стосуються різних освітніх сфер, історії становлення педагогічної думки в Україні та місця й ролі в ній окремих особистостей, знайшли своє оригінальне розв'язання, яке зазвичай не корелює з ідеологічними догмами радянської доби, а зорієнтоване на високо оцінені, належно апробовані вітчизняні та зарубіжні традиції, у поліфункційному щодо жанрів публіцистичному контексті О. Гончара. Життєвий і професійний шлях автора праць, які репрезентують цей контекст, пов'язаний із педагогічною цариною, із учительською професією. Дидактично-виховні істини він як студент-філолог засвоював до війни в Харківському (1938–1941), а після війни в Дніпропетровському (1945–1946) університеті. Смак викладацької роботи відчув, коли обіймав посаду асистента кафедри української літератури в другій альма-матер,

а ще раніше, – коли нетривалий час працював після закінчення Українського газетного технікуму імені М. Островського (м. Харків) (1937) словесником у Мануйлівській школі, що неподалік його рідного села, образно названого ним «золотою Сухою», на Полтавщині, де пройшли дитячі літа й рання юність.

Принагідно зауважимо, що О. Гончар порушував важливі педагогічні проблеми майже в кожному художньому творі й намагався різнобічно інтерпретувати їх. Досить згадати хоча б повість «Бригантина» (1972). Її написанню передувало те, що письменник «відвідав кілька спецшкіл для юних правопорушників у Павлиші, Корсуні та інших містах України». [7, с. 5]. Працюючи над твором, він «захопився ідеями В. Сухомлинського й А. Макаренка, глибоко вивчав їхні праці та вплив на формування молоді» [там само]. Як зауважує О. Ніколенко, заглиблення О. Гончара в тогочасну систему виховання викликало багато запитань і суперечностей, до нього поступово прийшло усвідомлення того, що радянська система культивує ті виховні практики, які духовно калічать дітей і підлітків, «позбавляючи їх особистої свободи та примушуючи бути “гвинтиками” державного механізму» [там само].

Тісні зв'язки творчості О. Гончара з освітньою системою в її синхронно-діахронному вимірі засвідчують згадувані в наповнених педагогічним змістом статтях, нарисах, діарійних нотатках, епістолах імена видатних і відомих українських та зарубіжних педагогів: Г. Сковорода, К. Ушинський, Степан Васильченко, Олена Пчілка, А. Макаренко, В. Сухомлинський, К. Ходосов, І. Зязюн, А. Дістервег та ін. Цей список рясно доповнюють імена простих учителів, викладачів вишів, що сумлінно виконували свій професійний обов'язок і виявляли активну життєву позицію, як-от: педагог із Харкова М. Гончаренко, який на конференції освітян, де були присутні письменники, «запитав у всього залу: “Хто пише українську прозу із присутніх пись-

менників?» [5, т.1, с. 148] і цим кинув виклик тодішнім русифікаторам; колишній директор школи з Донецька І. Овчаренко, який «після відомої постанови ЦК, де йшлося і про штучне звуження функцій рідної мови ... на Донеччині», відреагував «на це блискавично» – «написав у Київ» [5, т.1, с. 148], що було на той час мужнім учинком; друг В. Сухомлинського [5, кн.1, с. 273] відомий учитель-словесник кандидат педагогічних наук із Хорола Полтавської області К. Ходосов, який у листі від 7 листопада 1968 року повідомляв про оригінальний Покровський собор у «селі Плішивець, що побіля Гадяча», наголошуючи, що «він схожий на той, що в Новомосковську, той, що сяє своїми гордими шпильми у Вашому чудовому романі» «Собор» [5, кн.1, с. 264], і цим самим підтримував письменника в годину, коли на нього потужною лавиною обрушилася несправедлива критика.

На особливу увагу заслуговує стаття О. Гончара «Учитель із Ічні. До 100-річчя з дня народження С. В. Васильченка» [2, т.9, кн.1, с. 327–336], надрукована в 12 числі за 1979 рік шанованого в колах словесників журналу «Українська мова та література в школі». Інформативна насиченість характерна для заголовка, що є оригінальним анропонімом перифразом, і для всієї публікації. У невеликому за обсягом тексті на прикладі біографії класика української літератури Степана Васильченка, випускника Коростишівської вчительської семінарії, студента Глухівського вчительського інституту, відтворено, за словами автора публікації, «навдивовижу цільне, безкомпромісне і плідне» [2, т.9, кн.1, с.327] життя сільського вчителя, для якого речі духовні, свободололюбиві є надважливими. Це, зокрема, цінування в «людині праці сприйнятливості до прекрасного, здатності не дати погаснути в душі світлим вогникам творчості, не втратити силу духу серед житейської незлагоди» [там само]. Учитель, наголошує О. Гончар, має бути «натхненний високою ідеєю сіяти “розумне, добре, вічне”», горіти «прагненням бути корисним

трудовому люду», допомагати «селянським дітям розкрити свої здібності – адже навіть серед найзнедоленіших, нужденних, напівголодних» є багато «обдарованих самотніх натур» [2, т.9, кн.1, с.329]. Мовлено через конкретну віху життєпису Степана Васильченка й про духовну місію сільського інтелігента: невдовзі після появи з-поміж простого люду «нового вчителя виникли драмгурток і народний хор: до школи потяглися не тільки діти, а й дорослі» [там само]. В аналізованому дискурсі художньо-образною формою вияскравлено ті важливі педагогічні завдання, права й обов'язки вчителя, які не підвладні часові, які не втрачають свого сенсу і значущості на тлі плінних кардинальних суспільних пертурбацій, радикальних освітніх реформ.

Серед особистостей минулого, які залишили свій непроминальний слід в історії педагогічної думки, чії ідеї послідовно генерують прийдешні покоління, О. Гончару близьким по духу є основоположник наукової педагогіки й народної школи К. Ушинський. У наших розмовах із Валентиною Гончар часто звучало те, що Олесь Терентійович постійно звертався до праць видатного українського педагога, які були в його книгозбірні. Є підстави твердити, що багато думок письменника про рідну мову як етнічний код, як засіб ідентифікації і одухотворення народу, як найважливіший шкільний предмет та основу навчання й виховання оперті на концепцію рідномовності К. Ушинського (див.: [11, с.157]). Аналізуючи освітню українсько-російську двомовність, О. Гончар у діарійному фрагменті від 8 грудня 1966 року наголошує, що вона є не чим іншим, як дискримінацією, яка ще відчутніше заявила про себе після легітимізації «Закону Верх[овної] Ради УРСР від 17 квітня 1959 “Про зміцнення зв'язку школи з життям”» із таким його засадничим положенням: «В той час, як в укр[аїнських] школах вивч[ення] російської мови обов'язкове, в російськ[их] школах на Україні вивч[ення] української мови не обов'язкове («здійсн[юється] за ба-

жан[ням] батьків і учнів при наявності відпов[ідних] контингентів»). І далі знов: «Якщо самі батьки і учні обрали цю мову для вивч[ення]» [3, т.1, с.409]. Своєрідною інтродукцією до розглядуваного щоденникового мінідискурсу послугувала майстерно перекладена автором «Щоденників» цитата з відомої праці К. Ушинського: «Поки живе мова в устах народу – живий і народ ... Відберіть мову – і він ніколи уже не створить її. Нову батьківщину навіть може створити народ, але мови – ніколи; вимерла вона в устах народу – вмер і народ» з поданою до неї паспортизацією: «(*Стаття Ушинського «Рідне слово», вид-во ЛДУ, 1960*)» [там само]. Цьому афористичному вислову передував ще один: «Мова для людини священна. Посягати на неї, пограбувати її – означає посягати на корінь життя людини», потрактований як *думка Дістєрвега* [там само]. Глибоким змістом пронизаний інтертекстуальний фрагмент аналізованої концептосфери, занотований у «Щоденниках» через 20 років – 29 липня 1986 року: «Ми є тими, що ми пам'ятаємо», з таким позитивно конотованим супроводом: «Це – К. Ушинський. З цього б починати перший урок у школі і інституті» [3, т.3, с.111]. Озвучена настанова О. Гончара, якого Я. Гоян поіменував «світочем нашим», що «виборював усім своїм подвижницьким життям ... віщу зорю нації» [1, с.7], не втратила своєї гостроти, навіть посилила її, вона перегукується з іншим сентенційним висловленням, адресованим усім, на жаль, відчутно збайдужілій у добу комунікації через багатовіковий імперський тиск українській нації і тим її представникам, які повинні дбати про етнорозвій: «Мова – основний генофонд нашої культури, і все залежатиме від того, чи зуміємо зберегти її в усьому історичному багатстві. *Школа, учитель письменник – найперші і найвірніші зберігачі* [виділення наше. – Н. С.]» [3, т.3, с.112]. У наведеному щоденниковому розмислі від 31 липня 1986 року виразно відлунюють мудрі настанови К. Ушинського про мову як «акт духу», як

самий розвиток духу» в його багатовимірності [12, т.6, с.57]. У рецепції О. Гончара ця багатовимірність – «живий організм, який може бути здоровим чи, навпаки, хворим або навіть мертвим, хоча нація ще продовжує існувати»; «духовний код нації»; «той запас генетичної сили й краси, що його народ передає тобі, своєму синові, щоб ти не став німим, безголосим» (див.: [11, с.157]).

Окремого коментарю потребує педагогічний діалог «О. Гончар – В. Сухомлинський». Цих двох великих українців єднають координати часу (народилися одного року) й життєві випробу (нелегке дитинство, важкі фронтові дороги), споріднюють фах (філологи) та велична духовна місія (служіння слову, людям, Україні). Ініціатором діалогу став В. Сухомлинський. В архіві О. Гончара збереглися листи Василя Олександровича до Олесь Терентійовича, які вміщені в першій книзі «Листів до Олесь Гончара» з коментарями М. Степаненка [5, кн.1, с.255, 257–258, 260, 267–268, 273, 281, 305–307, 627–629, 641]. Перший із них (епістола-знайомство) датований 9 вересня 1968 року: «Шановний Олесь Терентійович! Пише Вам цього листа один з багатьох Ваших читачів і шанувальників – учитель і директор Павлівської середньої школи на Кіровоградщині Сухомлинський Василь Олександрович» [5, кн.1, с.255]. Талановитий педагог ділиться своїми враженнями від прочитаного «прекрасного патріотичного твору» – роману «Собор» – і висловлює занепокоєння з приводу «кимось, без сумніву, запрограмованої» несправедливої критики його, називаючи її «розносом». У цій кореспонденції й інших (див.: [5, кн.1, с.268]) адресант пропонує письменникові цікаві та щемливі сюжети на воєнному тематику і просить виповісти про реально ним пережите й побачене в майбутніх творах, укласти почуті від людей зболені слова «в уста героя чи героїні» [5, кн.1, с.257]. Олесь Гончар люб'язно відповідав талановитому вчителю, а той дякував за розкіш цієї комунікації: «Велике спасибі Вам за листа. Ваш лист і вітальна телеграма

– то було справжнє свято в нашій сім'ї» [5, кн.1, с.258]. Вагоме місце в досліджуваному епістолярному спілкуванні відведено освітнім проблемам. Долею рідного слова, лінгводидактичними проблемами, змістом шкільного курсу української літератури, проблемами культури мови в різних суспільних сферах переймалися учитель-письменник Сухомлинський і письменник-учитель Гончар. У листі із Павлиша від 13 жовтня 1968 року повідомлено про підготовку на прохання редакції журналу «Українська мова в школі» статті «Любов до рідного слова», яку після «корегування» опубліковано під іншою назвою – «Слово рідної мови» (1968. №2) [5, кн.1, с.626], висловлено важливі міркування, які сформулюють осердя концепції мовної освіти авторства В. Сухомлинського: «Всі думаючи учителі відчують ту величезну відповідальність, яка покладається на нас історією, народом за майбутнє нашої мови, літератури, культури. Від нас і тільки від нас (та ще від дошкільних працівників) у вирішальній мірі залежить те, полюбить чи не полюбить дитина рідну мову, утвердиться чи не утвердиться в її душі одне з найтонших інтелектуальних почуттів – почуття слова, почуття краси, чистоти мови; те почуття, збагнувши яке, людина не може спокійно чути перекрученого, спотвореного слова. Це зараз для нас особливої ваги проблема. Мова належить, на мій погляд, до тих речей, які спочатку треба полюбити, а потім – знати. Боляче стає, коли доводиться чути: мова – це найлегший предмет шкільного навчання. Яка це прикра помилка, яку велику шкоду приносить те, що цей погляд поділяється багатьма вчителями, батьками. Викладання мови – найважча, найскладніша справа. Бо це не просто передача знань. Це передусім виховання. Виховання розуму, ладу, мислі, копіткє різьблення і ліплення найтонших рис духовного обличчя людини» [5, кн.1, с.259–260]. Автор із боєм констатує, що суспільство загалом і значний сегмент учительства зокрема дистанційовані від культури мови, що є індикатором освіченості, інтелектуальності,

зрештою, запорукою майбутнього успіху: «На жаль, серед педагогів є ще неуки – і це страшно. Ось слова з листа вчителя-заочника до бухгалтера районного відділу освіти: “Пришліть заказним письмом справку про місячний оклад, бо мене собіраються отправить за справкою”. Страшно стає, коли подумаєш: чому ж може навчити такий “педагог”, що він утвердить в юній душі! Хаотичне, безладне, примітивне мислення – і таку ж мову...» [там само]. Спілкування Гончара й Сухомлинського приязне, відверте, щире. Вони запрошують один одного в гості, сподіваються на майбутні зустрічі й відверті розмови: «Щиро вдячний за запрошення завітати до Вас при нагоді. Я передав Ваше вітання вчителям і учням» [5, кн.1, с.259]; «Тепер осмілюсь просити Вас про найголовніше: приїжджайте до нас, якщо будете десь недалеко від наших країв. Вчителі й учні наші мріють про зустріч з Вами» [5, кн.1, с.260]; «Коли ж Ви завітаєте до нас, Олесь Терентійовичу? Ждемо Вас з нетерпінням» [5, кн.1, с.268]. Академік О. Сухомлинська у слові-спомині про батька говорить, що письменник «збирався відвідати Павлиш, але не встиг, затримався на декаді української літератури в Кіровограді й приїхав на 2–3 дні пізніше, після смерті Василя Олександровича» [9].

В. Сухомлинський підготував й опублікував літературознавчі роздуми про творчість О. Гончара. Він, зауважує М. Зінчук, глибоко шанував цього письменника й ставив його ім'я «в ряд з найвидатнішими діячами нашої культури» [5, кн.1, с.306]. Олесь Терентійович цінував за найвищими мірками талант, наукову працю й педагогічну діяльність Василя Олександровича, що потверджує хоча б дарчий напис на першому виданні роману «Собору», яке нині зберігається в Музеї В. Сухомлинського в Павлиші: «Василеві Олександровичу Сухомлинському, його світлому розмові й чулій душі. Олесь Гончар. 26/10.68. Київ» [9].

До Олесь Терентійовича зверталися листовно вихованці Василя Олекса-

ндровича. Вони запевняли класика української літератури в тому, що його твори допомагають їм «не тільки все осмислити розумом, а й обійняти почуттями», що «духовну повноту життя дає» їм читання «Тронки», «Прапорonosців», «Собору» й інших художніх полотен, які прикрашають їхні бібліотеки, що вони люблять «Богдана Колосовського і Тоню Горпищенко, Баглая і Віруньку», захоплюються «подвигом в ім'я великої ідеї і красою вірності Юрія Брянського» [5, кн.1, с.264]. Проаналізований епістолярний дискурс доповнюють інші листи, поліадресанти яких – учні Озерської (Полтавська область), Кіровської (Луганська область), Наркевицької (Ясненської) (Хмельницька область), Лалівської (Закарпатська область), Вінницької, Павлівської (Херсонська область), Новотаврійської (Запорізька область), Волицько-Гніздичівської (Львівська область) та інших шкіл (див.: [10, с.241–247]). Аналізована кореспонденція є, по-перше, одним з індикаторів якості літературно-мовної освіти другої половини ХХ сторіччя, по-друге, промовистим свідченням прямої залежності цієї якості від учителя-словесника, передусім від його національної зорієнтованості, патріотичності, рецепції тодішньої ідеологічної стратегії. Переобтяжений неписьменницькими обов'язками О. Гончар знаходив хвилини для листовного спілкування зі школярами, яке хвилювало його «своєю щирістю, теплотою, молодечим своїм темпераментом» [2, т.10, с.211], надсилав власні твори для шкільних бібліотек. До вихованців середньої школи села Нагуєвичі письменник звернувся 10 листопада 1966 року після святкування 110-річчя від дня народження Івана Франка з таким подячливим словом-відповіддю: «Дорогі мої друзі, земляки Каменяра! Дякую вам за листа, за фото (зокрема, Вам дякую, шановна Ганно Петрівно), за цей вияв уваги. Чудові враження zostалися в душі про те сонячне, справді народне свято в Нагуєвичах (мені більше подобається ця історична назва села). І гості з республік теж були дуже задоволені. Спасибі за ласку,

за гостинність! Я теж тієї думки, що ми з вами ще зустрінемось. Щастя всім вам. *Олесь Гончар*» [2, т.10, с.237].

Після смерті В. Сухомлинського його послідовники й шанувальники зверталися до О. Гончара, щоб той використав «свій великий авторитет, вплив і талант для вшанування пам'яті» педагога, якого визнав світ [5, кн.1, с.306]. «Його ім'я, – йдеться в листі від українського фольклориста М.Зінчука, – можна сміливо ставити в ряд з іменами Г. Песталоцці, А. Дістервега і нашого славного земляка К. Ушинського ... Йому самому вже нічого не треба. Чотири берізки по кутах могили та посаджені дружиною й учнями хризантеми – цього цілком для нього досить. Добра пам'ять про нього потрібна нам, бо все виплекане розумом і серцем він передав своєму народові. Тож зробимо усе від нас залежне, аби вшанувати його спадщину квітами нашого визнання і нашої любові» [там само]. Важливим кроком у цій благородній справі став вихід у світ праць В. Сухомлинського. Олесь Гончар був причетний до оприявлення доробку близької йому по духу людини. «V з'їзд С[пілки] письменників СРСР, – зафіксовано в «Щоденникові» 26 червня 1976 року. – У президії довелось сидіти з П. Ю [Шелестом], була цікава розмова про Сухомлинського і проблеми виховання (пообіцяв посприяти у виданні повного збір[ання] творів Сухомлинського)...» [3, т.2, с.94].

Щемливістю пронизаний діарійний запис від 9 січня 1971 року: «Сухомлинський, коли його везли на операцію, поцілував руку хірургові. Так хотів жити!» [3, т.2, с.79]. Ця нотатка з'явилася не випадково, вона органічно вплітається в політематичний дискурс про вкрай *важливі справи* («...у В[еликих] Сорочинцях ... церкву реставрують», у якій «вінчалась мати Гоголя» і де «його самого хрестили»), *добрі наміри* (виникло «бажання – написати про долю наших соборів»), *неординарні події* («Тобілевича ховали за чумацьким звичаєм: тіло везли волами круторогими, роги – в ясних стрічках!») [там само].

Аналізований епістолярій засвідчує, що О. Гончар цікавився історією славетних українських закладів освіти, зокрема Києво-Могилянської академії. Він називав її «українською Сорбонною» [2, т.10, с.239], боровся за те, аби приміщення Київського братства й Києво-Могилянської академії були проголошені історичним заповідником [2, т.10, с.250]. Обурювало письменника, що найстарішу українську школу Києва №92 імені Івана Франка, у якій навчалися А. Кримський, Ю. Кондратюк «та інші видатні діячі вітчизняної науки і культури», яка «посідає виняткове місце серед шкіл столиці республіки» [2, т.10, с.282] чиновники намагалися об'єднати з іншою школою. Цей заклад освіти, йдеться в листі О. Гончара до В. Щербицького, має «перебувати під охороною держави» [там само]. А ще письменник опікувався школами сіл, що віднесено до розряду неперспективних, долею вчителів, змістом шкільної освіти, відверто протидіяв політиці русифікаторства, яка посилилася в другій половині ХХ століття, і сам нерідко опинявся серед неблагонадійних та викликав невдоволення у найвищих ешелонах влади.

Висновки і перспективи (Discussion). 3-поміж майстрів художнього слова другої половини ХХ століття, творчість яких має виразну педагогічну зорієнтованість, варто вирізнити передусім О. Гончара. Цінними відомостями наповнені його статті, щоденники, листи, а також та кореспонденція, що надходила до нього від учителів, викладачів, учнів, студентів, небайдужих батьків. Спектр проблем, які цікавили письменника або які йому – державному, політичному, громадському, культурному діячеві, зрештою, особистості з високим титулом – «людина ХХ ст.» [10, с.4] – випадало розв'язувати, досить широкий – від пізнання, об'єктивного оцінювання величності і трагічної історії вітчизняної освіти в широких обсягах, ролі та місця в ній видатних педагогів до формування і впровадження україноцентричної моделі мовно-літературної освіти 60–80-их років

ХХ століття, протидії російщенню освіти, захисту прав учителів.

Педагогічні погляди О. Гончара максимально зближені з концепцією К. Ушинського про значення мови в житті суспільства й роль рідної мови як засобу комунікації та навчального предмета в процесі становлення особистості. Цінною для розвитку педагогічної думки є творча співпраця всесвітньо відомого письменника Гончара і всесвітньо відомого педагога Сухомлинського, яка стосується гуманітарного складника змісту освіти як духовної атури нації.

Перспективним напрямом подальших досліджень є педагогічна рецепція художньої спадщини О. Гончара й інших класиків української літератури аналізованого періоду в проєкції на вітчизняну освітньо-виховну парадигму та прогресивний світовий досвід.

Список використаних джерел

1. Гончар О. Біобібліографічний покажчик / упоряд: О. М. Піхур та ін. Київ: Укр. письменник, 2013. 759 с.
2. Гончар О. Т. Твори: в 12-ти т. / НАН України ; Ін-т л-ри ім. Т. Г. Шевченка. Київ: Наук. думка, 2001–. Т. 9. Кн. 1: Публіцистика / упоряд. та післямов. В. М. Галич ; комент. В. М. Галич, О. А. Галича. 2012. 888 с. ; Т. 10: Листи / упоряд. та комент. Я. Г. Оксюти. 2011. 808 с.
3. Гончар О. Щоденники: у 3-х т. / упоряд. підгот. текстів, ілюстр. матеріалу В. Д. Гончар. Київ: Веселка, 2008. Т. 1. 456 с. ; Т. 2. 608 с. ; Т. 3. 648 с.
4. Дяченко О. Педагогічна діяльність Олександра Кониського. *Проблеми політичної історії України*. 2018. Вип. 13. С. 6–16.
5. Листи до Олеся Гончара: у 2-х кн.: наук. вид. / упоряд., передм., прим. і комент. М. Степаненка. Київ: Сакцент Плюс, 2016. Кн. 1 (1946–1982). 736 с. ; Кн. 2 (1983–1995). 736 с.
6. Міхно О. Освітня діяльність і педагогічні погляди Лесі Українки (до 140-річчя від дня народження поетеси).

Українська мова і література в школі. Київ: Поліфаст, 2011. № 1. С. 54–57

7. Ніколенко О. Інтертекст культури як духовний опір радянщині в повісті О. Гончара «Бригантина». *Філологічні науки: зб. наук. праць*. Полтава: Полтав. нац. пед. ун-т ім. В. Г. Короленка, 2018. № 28. С. 5–18.

8. Орел С. Від душі до знань, а не навпаки. *Дзеркало тижня*. 2018. 9 листоп. (№ 42 / 43). URL: <https://zn.ua/personalities/ot-dushi-k-znaniyam-a-ne-naoborot-299761.html>

9. Прізвище як смисл життя – інтерв'ю з Ольгою Сухомлинською. *Всеосвіта*. 2018. 26 верес. URL: <https://vseosvita.ua/news/prizvise-ak-smisl-zitta-intervu-z-olgou-suhomlinskou-2470.html>

10. Проблеми поетики творчого доробку Олеся Гончара / Н. М. Гаєвська та ін. Київ: Логос, 2020. 248 с.

11. Степаненко М. І. Світ в оцінці Олеся Гончара: аксіосфера щоденникового дискурсу письменника. Полтава: ПП Шевченко Р. В., 2012. 284 с.

12. Ушинський К. Д. Твори: в 6-ти т. Київ, 1954–1956. Т. 6: Матеріали до третього тому «Педагогічної антропології». Психологічні статті. Київ: Рад. шк., 1955. 616 с.

References

1. Honchar, O. (2008). Shodenyky: u 3-kh t. / uporiad, pidhot. tekstiv, ilustr. materialu V. D. Honchar. [Diaries: in 3 Vol. / V. D. Honchar (Ed.)]. Kyiv: Veselka, 2008. (ukr).

2. Honchar, O. (2013). Biobibliografichni pokazhchyk / uporiad: O. M. Pikhur ta in. [Bibliographic index / O. M. Pikhur et al. (Eds.)] Kyiv: Ukr. pysmennyk. (ukr).

3. Honchar, O. T. (2001–). Tvory: v 12-ty t. [Works in 12 volumes] / NAN Ukrainy; In-t I-ry im. T. H. Shevchenka. T. 9. Kn. 1: Publitsystyka (2012). / uporiad. ta pislyamov. V. M. Halych ; koment. V. M. Halych, O. A. Halych [Vol. 9 Book 1:

Publicistic works / V. M. Halych (Ed. and afterword), V. M. Halych, O. A. Halych (Comments)]; T. 10: Lysty (2011). / uporiad. ta koment. Ya. H. Oksiuta [Volume 10 Letters / Ya. H. Oksiuta (Ed. and comments)]. Kyiv: Nauk. dumka. (ukr).

4. Diachenko, O. (2018). Pedagogichna diialnist Oleksandra Konyskoho. [Pedagogical activity of Oleksandr Konysky]. *Problemy politychnoi istorii Ukrainy*, 13, 6–16. https://www.dnu.dp.ua/docs/zbirniki/fistor/program_5c46f6080e69c.pdf (ukr).

5. Lysty do Olesia Honchara: u 2-kh kn.: nauk. vyd. (2016) / uporiad., avtor peredm., prym. i koment. M. Stepanenko. Kn. 1 (1946–1982).; Kn. 2 (1983–1995). [Letters to Oles Honchar. / M. Stepanenko (Ed.). Book 1 (1946–1982). Book 2 (1983–1995)] Kyiv: Saksent Plus. (ukr).

6. Mikhno, O. (2011). Osvitnia diialnist i pedagogichni pohliady Lesi Ukrainky (do 140-richchia vid dnia narodzhennia poetesy). [Educational activity and pedagogical views of Lesya Ukrainka (to the 140th anniversary of the birth of the poetess)]. *Ukrainska mova i literatura v shkoli*. Kyiv: Polifast, 1, 54–57. (ukr).

7. Nikolenko, O. (2018). Inter-tkst kultury yak dukhovnyi opir radi-anshchyni v povisti O. Honchara “Bryhantyna”. [The intertext of culture as a spiritual resistance to the Soviet Union in O. Honchar’s story “Brigantine”]. *Filologichni nauky*, 28, 5–18. (ukr).

8. Orel, S. (2018). Vid dushi do znan, a ne navpaky. [From the heart to the knowledge, not the other way around]. *Dzerkalo tyzhnia*, 9 November, 42/43. (ukr).

9. Prizvyshche yak smysl zhyttia – interv’iu z Olhoiu Sukhomlynskoioiu, (2019). [Family name as the sense of life – an interview with Olga Sukhomlynska]. *Vseosvita*, 26 September. <https://vseosvita.ua/news/prizvise-ak-smisl-zitta-intervu-z-olgou-suhomlinskou-2470.html> (ukr).

10. Problemy poetyky tvorchoho dorobku Olesia Honchara, (2020). [Aspects

of poetics of Oles Honchar literary works / N. M. Hayevska et al.] Kyiv: Lohos. (ukr).

11. Stepanenko, M. I. (2012). *Svit v otsintsi Olesia Honchara: aksiosfera shchodennykovoho dyskursu pysmennyka*. [The world in Oles Honchar's evaluation: the axiosphere of the writer's diary discourse]. Poltava: PP Shevchenko R. V. (ukr).

12. Ushynsky, K. D. (1955). *Tvory: v 6-ty t., 1954–1956. T. 6: Materialy do tretoho tomu «Pedahohichnoi antropohii»*. Psykholohichni statyi. [Works: in 6 volumes. 1954–1956. Materials for the third volume "Pedagogical Anthropology". Psychological articles]. Kyiv: Rad. shk. (ukr).

PEDAGOGICAL RECEPTION OF OLES HONCHAR'S PUBLICISTIC HERITAGE: IDEAS OF HARMONIOUS HUMAN DEVELOPMENT AND EDUCATION

Stepanenko N. S.

Abstract. *The relevance of this study is determined by the importance of the development of "personalistic" approach in contemporary research. This approach acquired a special significance in Ukrainian pedagogy in connection with the nation-building processes that were activated when Ukraine got its independence and which brought back from the oblivion the names of those whose artistic or research achievements or civic position had not correlated with the ideological doctrine of the Soviet empire. Olena Pchilka, P. Kulish, M. Dragomanov, M. Zerov, I. Ohienko, V. Vynnychenko were among those personalities, however their names are well-known now. Yet, there has not been done enough research into the recent history – the second half of the 20th century with its contradictions and with opposing activities of those who made efforts to develop pedagogy based on the progressive experience of the predecessors and those who blindly followed the instructions of the guardians of imperial ideology. This paper focuses on a pedagogical reception of O. Honchar's publicistic heritage that is represented by such genres as article, essay, diary, and epistolary correspondence the addresser and addressee of which was O. Honchar. The article singles out pedagogical problems that were of interest to the writer or that he had to solve, making significant efforts, as a state, political, public, cultural figure and as a person with the honorary title "the man of the 20th century". The research has revealed the breadth of the spectrum of these problems which range from the understanding of the great and tragic history of national education, the role and place of outstanding educators in it, to specific measures taken to develop and implement Ukraine-centred educational model, in particular, language and literature education of the 60-s–80-s of the 20th century as an opposition to russification of education, as well as to protect teachers' rights. The article characterises the originality of the writer's views on the mission of the educator in the intellectual and spiritual life of the people, on the humanitarian component of the content of education, on the importance of language in the life of the society, and on the role of the native language as a means of communication and as a school subject using the example of the "teacher from Ichnia" Stepan Vasylychenko, who was destined to become a classic of Ukrainian literature. Based on the specific arguments, obtained from various sources, the paper proves that O. Honchar's pedagogical views are as close as possible to the pedagogical conception of the founder of the science of pedagogy and the initiator of the folk school K. Ushynsky, who is highly appreciated by the world community. The evidence to support this claim has been obtained from O. Honchar's articles, diary entries, letters that discuss the social essence of language as the most important means of communication, the nation-building and nation-preserving potential of the native language, the place of the native language in the educational system as a subject and as the most powerful instrument to learn all disciplines. The paper pays special attention to the history of the relationships of the world-famous writer O. Honchar and the world-renowned teacher V. Sukhomlynsky, whose destinies and life paths intersected in the space and time and whose views and thoughts merged in their*

© Степаненко Н. С.

HUMANITARIAN STUDIOS: PEDAGOGICS, PSYCHOLOGY, PHILOSOPHY Vol 13(4) 2022

focus on Ukrainian culture. The paper provides systematic account of the humanitarian component in the content of education as the spiritual aura of the nation, the culture of language, the role of literature in the upbringing of children, the real stories that would become literary works as they had been recorded in the epistolary correspondence between O. Honchar and the director and the teacher of the native language in Pavlysh school V. Sukhomlynsky as well as the diary notes of O. Honchar. The paper emphasizes that V. Sukhomlynsky, the author of the book "I Give My Heart to the Children", highly praised O. Honchar's novel "The Cathedral" at the peak of the campaign against this literary work. The paper also observes that V. Sukhomlynsky wrote several studies of O. Honchar's literary world. The article draws readers' attention to the fact that O. Honchar took an active part in the commemoration of V. Sukhomlynsky, in particular in publication of V. Sukhomlynsky's research, literary and publicistic works. Besides, the paper describes O. Honchar's activity to help preserve the oldest Kyiv school with its time-tested traditions and worthy achievements as well as save schools in small villages.

Key words: "personalistic" approach to the history of pedagogy, reception of pedagogical heritage, publicism of O. Honchar, conception of native language, Ukrainian educator K. Ushynsky, Ukrainian educator V. Sukhomlynsky.